

*Non-formal Education
Неформално образование*

КАПАЦИТЕТ НА ЧИТАЛИЩЕТО ЗА НЕФОРМАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ: РЕАЛЕН И ПОТЕНЦИАЛЕН РЕСУРС

Емилия Лисичкова

Българска академия на науките

Резюме. Целта на статията е да анализира и да представи резултати от изследване на ресурсите, капацитета и потенциала на читалището за допълнително образование за деца и възрастни, както и за занимания за свободното време и анимация. Анализира се въпросът за утвърждаване на читалището като посредник за развитие на нови форми на обучение, както и капацитетът му: да идентифицира потребности от обучение; да мотивира за неформално учене и образование; да предлага иновативни обучителни форми за деца и възрастни; да осигурява материална база и условия за обучения; да изгражда партньорски мрежи в отговор на местни обучителни потребности; да трансформира социалните в образователни потребности.

Keywords: non-formal education; community center, community; adult training children training; qualification

Увод

Читалищата в България са мрежа с огромен ресурс и потенциал за неформално учене и образование както за деца, така и за възрастни. Съвременната концепция за неформалното образование недвусмислено се преоткрива в традиционните и съвременни роли на читалището. От самото му възникване основната функция на читалището е свързана с повишаване образователното и културно ниво на българското население чрез допълнително ограмотяване, достъп до нови знания, благотворителност, културна идентификация и патриотично възпитание – дейности, които и днес са предмет на неформалното образование. В историческото си развитие читалището претърпява различни функционални трансформации според държавната политика, но не загубва своята институционална устойчивост, закрепена със *Закона за народните читалища* (обн. ДВ, бр. 89 от 22.10.1996), където изрично е разписана неговата образователна функция. Ето защо и днес читалището е тази структура (извън образователната система), която в съзнанието на българското население се свързва с неформална алтернативна среда за учене и придобиване на опре-

делени умения и компетенции за деца и възрастни. Днес регистрираните в регистъра на Министерството на културата читалища са 3650. Спектърът на предлаганите от тях обучения за допълнително образование, занимания за свободното време, анимация и др. е разнообразен по съдържание и продължителност. Читалищата са легитимна местна структура, съхранила в дългия си исторически опит доверието на общността, което допринася за утвърждаването му като устойчива организация с голям потенциал за неформално образование.

Целта на изследването е да анализира ресурсите, капацитета и институционалния потенциал за неформално образование на съвременното читалище. Анализът се основава на резултати, получени в близо 10-годишен период на наблюдение и апробация на иновативни модели в работата на над 70 читалища в различни населени места, с фокус върху функциите им извън големите градове, където ролята на читалището, като общностен център, се откроява по-ясно.

Читалището – център за неформално образование: предпоставки, предимства, бариери

Читалището е устойчива местна структура, ангажирана с прокарването на държавната политика в сферата на културата и просветата чрез изпълнението на конкретни културно-просветни задачи. Възлагането на тези дейности е в резултат на предимствата му на общностен център с голям териториален обхват и общодостъпност, в който местните хора могат да получават и да обменят информация, да изразяват и удовлетворяват свои творчески и познавателни потребности, да организират свободното си време, да обсъждат и поставят на дневен ред проблеми в обществен интерес. В този смисъл, то съществува благодарение на взаимодействието си с общността, а неговите продукти и услуги са конкретно предназначени за местните хора. По отношение на неформалното образование това се изразява в необходимостта читалището да отговаря на местните образователни и квалификационни нужди, което изисква постоянен активен обмен със средата.

Читалището е било и е средище на обществения живот на местните хора. Средищното му положение е негова водеща характеристика, определяща го като естествен лидер, неутрална територия, достъпна за всекиго, естествено пространство за публични срещи, независимо от политически партии, корпоративни или частни интереси (Ivanov, 2003, 26 – 32).

Читалището е организация, която всекидневно се докосва до проблемите и потребностите на общността. От друга страна, е разпознато като партньор от местната власт. Практиката показва, че съвременното читалище има потенциал да бъде посредник между местната власт и местната общност, разполага с организационни форми и подходи за осъществяване на диалог и въвличане на

гражданите в стратегически процеси на местното развитие. Благодарение на посредническата си роля то има уникалния ресурс да подготвя информирани, образовани активни граждани, които да участват в местните социални, икономически и граждански процеси на основата на своя осъзнат избор и подготовка.

Своите просветни цели читалището постига чрез мотивация на населението за повишаване на компетенциите и знанията и същевременно предоставяне на среда за учене. Трябва да отбележим, че сравнително ограничен брой читалища в действителност разгръщат цялостно своя образователен потенциал. Причините са различни – от липса на предприемчивост и визия за развитие до политики, които пренебрегват наличния му потенциал и стимулират дублиращи програми за допълнително образование.

Ситуационен анализ на динамиката в развитието на читалищата показва, че колкото по-привързано е читалището към единствената си връзка за оцеляване – държавната субсидия, толкова по-консервативно е то по отношение на подходите и формите си на работа. Колкото по-силна е връзката с общността, толкова по-разнообразна е дейността му, а способността му да идентифицира нови източници на ресурси, е значително по-голяма. Това води до въвеждане на иновации в практиката на читалището. Разликата между първия и втория тип е от оцеляване до развитие, от зависимост до автономност (Gavrilova et al., 2000: 70).

В контекста на неформалното образование тази типология може да се приложи към обособяването на два типа читалища в зависимост от спектъра на образователните им дейности: традиционни, които се ограничават до образователни услуги в областта на нематериалното културно наследство, изкуствата и чуждоезиковото обучение и иновативни – търсещи нови по съдържание и форма услуги, чрез които да удовлетворяват непрекъснато появяващите се местни образователни нужди, така че да отговарят на съществуващи и изпреварващи потребности на общността. Фокусът на настоящото изследване е върху втория тип, тъй като това са местата, в които се търси симбиозата на традиционните и новите читалищни форми на неформалното учене и образование.

Читалищни форми за неформално учене и образование

В своята над 160-годишна история читалището се е утвърдило в масовото съзнание на българина като културно-просветна организация, която в сферата на неформалното образование има устойчиви практики за идентифициране на потребности от обучение. В просветната си дейност читалищата масово предлагат установени с времето образователни форми и услуги за деца и възрастни в сферата на изкуствата, нематериалното културно наследство, информационно-библиотечното обслужване, чуждоезикова и дигитална грамотност, както и с механизми за тяхната реализация.

Читалището е естествено място за творчество и удовлетворяване на присъщата потребност на хората да се изявяват непрофесионално. В творческия

процес по естествен път се изгражда социална среда за общуване и приобщаване както на деца, така и на хора в активна и в третата възраст. Творческите занимания стимулират солидарността в общността и изграждат социални връзки, включително и между поколенията. Иновативните читалища непрекъснато търсят нови ниши за свързване на творческата активност с процесите на местното развитие чрез съвременни форми за неформално образование. Практиката днес показва многообразни и гъвкави подходи, ориентирани към конкретна резултатност в образователния читалищен процес.

Неформалното учене и образование за деца и младежи в читалищата е ресурс за повишаване на езиковите им умения на майчин и чужд език, способността им да осмислят различно съдържание, изграждат среда за общуване и социализация, самостоятелност, инициативност и автономност, развиват творческия им потенциал и уменията им за културно изразяване, дигитална, двигателна и обща култура. Сред най-популярните читалищни форми на неформално образование за деца и младежи са заниманията по изкуства, езикова подготовка и нематериалното културно наследство. Разработени са подходи както за индивидуално, така и за групово творческо развитие на децата. Те използват съвременен инструментариум и се реализират под формата на творчески ателиета, клубове по интереси или арт формации. Сред най-утвърдените форми остават школите по изкуствата. Те могат да бъдат профилирани – школа по пиано, приложни изкуства, чужди езици, спортни танци, балет или комплексни, като например Детската школа по изкуствата в читалище „Напредък“ – гр. Горна Оряховица, в която се обучават годишно над 400 деца. Школите работят с правилници, одобрени от управителните органи на читалището. Школите по изкуства за деца са градски форми за неформално образование. Те не са толкова популярни в селата поради недостатъчно деца и преподаватели. В селата акцентът е предимно върху нематериалното културно наследство, но разбира се, има изключения, предимно в по-големите населени места, разположени в ареалите на големите градове.

През последните години добиват популярност заниманията за деца през лятната ваканция. Това са форми за свободното време за деца на възраст предимно от 6 до 12 години, съчетаващи учене чрез преживяване, анимация за деца и социализация чрез общуване и изкуство. Подобни занимания предлага Лятният арт център в Поморие (НЧ „Светлина“), „Забавно лято“ в Карлово (НЧ „Васил Левски“), Целодневна лятна занималня в „Княжево“, София (НЧ „Братя Миладинови“), „Синьо лято“ в квартал „Малашевци“, София (НЧ „Пенчо Славейков“) и много други. Интерактивният начин на работа има и допълнителни индивидуални въздействия, например при деца, идващи за лятото от чужбина, които подобряват езиковата си грамотност на майчин език. Тази форма в последните години става все по-популярна в селата. Читалището в с. Паволче (община Враца) повече от 15 години организира лятна работа

с деца в 9 секции, сред които занимания по графичен дизайн, млад готвач, ръкоделие, мода и красота и др. Интересът е обясним с наличието на деца в селата през лятото. Сред популярните целогодишни занимания за деца са компютърните курсове и повишаване на дигиталните им умения в библиотеките. В големите градове има опити за детски полудневни градини (английска забавачка в НЧ „Светлина“, кв. „Стрелбище“, София), а в някои селски читалища (община Плевен) има пилотни практики за творчески занимални за малограмотни деца и възрастни от малцинствени общности.

Предимно по проекти, читалища предлагат обучения за младежи – доброволчество, екологично образование, интеграция на деца в неравностойно положение чрез изкуство, но те по-рядко се установяват като устойчиви читалищни практики и обикновено приключват с приключване на проектите. В последните години придобиват популярност нови форми за предаване на умения и знания между поколенията от типа резиденция. По инициатива на селски читалища през лятото се организират краткосрочни резидентски програми за деца или младежи от големите градове за опознаване на бита и традициите на българското село. Сред тях са инициативи като „Село назаем“ (с. Долни Вадин, общ. Оряхово), Лятна младежка творческа резиденция за нематериално културно наследство (с. Радилово, общ. Пещера), „Приеми ме на село“ (с. Смилец, общ. Силистра).

Основните читалищни форми за неформално образование за възрастни са насочени към повишаване на квалификацията, професионалните компетенции и творчески занимания за свободното време по интереси. Квалификационните курсове са съобразени с местните социално-икономически условия, с потребностите на бизнес средата и пазара на труда, с перспективите за развитието на населеното място и региона, със специфичния начин на живот и поминък на населението. Тяхно предимство е, че се провеждат в населеното място, което ги прави достъпни за по-трудно мобилното население и хората с ограничени финансови възможности.

Най-популярните квалификационни читалищни курсове за възрастни са за придобиване на дигитална и чуждоезикова компетентност. Определящи са потребностите, базирани на новите информационни технологии, осигуряващи възможности за достъп до съвременни професии. Предлагани са предимно под формата на ваучери по програмите „Аз мога“, „Аз мога повече“ (2007 – 2013), а също и по „Ваучери за заети лица“ (2014 – 2020) към Агенцията по заетостта за професионални умения или ключови компетентности. През 2016 г. НЧ „Развитие“ – Дряново, е обучило по тези програми над 120 души в 4 групи по английски език и 5 групи по дигитални умения.

Придобиването на конкретна квалификация за реализация на пазара на труда е само един аспект на читалищното неформално образование за възрастни. Има читалища, които предлагат курсове, свързани със засилване на

социалната и трудова активност на населението, стимулиране на предприемачество и инициативност, развитие на творчески умения за свободното време и др. Резултатите от изследването показват, че по време на неформално учене хората изграждат мотивация за търсене на алтернативни форми на поминък, засилва се личната им отговорност за трудова реализация, променя се отношението към правата и отговорностите им. Тези непреки въздействия на неформалното обучение са по-скоро в дългосрочен план, тъй като са насочени към утвърждаване или развиване на нова ценностна система, нова трудова култура, необходима на активното население за работата в динамични пазарни условия, базирана на икономиката на познанието.

Наред с квалификационните и мотивационни курсове в последно време някои читалища предлагат по разнообразни по форма и съдържания образователни възможности за възрастни в зависимост от средата и специфичните потребности. В населени места с групи в риск има читалища, които провеждат училища за родители, сексуално възпитание, превенции на зависимости. В райони с природни и исторически забележителности се провеждат обучения за планински водачи (с. Гара Бов), за собственици на къщи за гости (с. Телиш), алтернативни форми за туризъм (с. Момчиловци), в земеделски райони – опазване и съхраняване на местни сортове (с. Куртово Конаре). По данни от Доклада на Националната селска мрежа (2014) базите на читалища се използват за информационни срещи и обучения на Местните инициативни групи (МИГ). Заниманията за свободното време за възрастни, непрофесионалната творческа изява и културно изразяване не са толкова многообразни както при децата, но следват естествените потребности на участниците от общуване и индивидуално развитие, предимно в сферата на фолклора и разнообразни форми на певческото и танцово изкуство.

Друг аспект в неформалното образование за възрастни произтича от основната характеристика на читалището като средищно отворено пространство, стимулиращо общуването между хората. Потенциалът на читалищата да въвлече гражданите в дискусии, дебати, публични обсъждания, се реализира в различни обучителни форми за граждански умения (застъпничество, мобилизиране на средства, механизми за активизиране на общността). Този вид компетенции овластяват гражданите за участие в местните процеси на развитие на населеното място, на професионалния бранш, на неформални групи по интереси, което по същество е изграждане на активни предприемчиви личности, ангажирани в обществения живот.

Потенциал на читалищата за неформално образование

Резултатите от проведеното 10-годишно изследване показват, че читалището може да се разглежда като национален ресурс за неформално образование за деца и възрастни, за повишаване на мотивацията, подобряване на

ключовите компетенции и квалификация на големи групи хора в цялата страна – както в градовете, така и в по-малките населени места, където те поемат частично функцията на институции, които липсват. Разгръщането на потенциала на този ресурс е въпрос на координация на местни, национални и европейски политики за учене през целия живот. Предпоставки съществуват, тъй като местната власт разпознава читалището като партньор, в частност в неформалното образование.

Читалищата притежават уникален ресурс за учене през целия живот и личностно развитие, основаващ се на тяхната институционална устойчивост и съхраненото доверие на общността. Тяхната уседналост и ролята им на общностен център ги задължава да реализират качествени услуги спрямо идентифицираните местни потребности. В противен случай рискуват за в бъдеще да загубят доверието на местните хора и институции и да понесат негативите от това. Всичко това показва, че читалището има ресурс и потенциал за обучение, който тепърва може да се разгръща в сферата на неформалното образование на по-високо ниво. Предимствата за това са следните.

Първо, като институция на общността, читалището е разпознаваемо от други институции, което спомага контакта му с тях – университети, бизнеси, държавни институции и структури на държавната и местната власт. Тази разпознаваемост е предпоставка читалището да стане част от по-големи партньорски образователни мрежи, в които да се засили неговата роля по отношение на мотивацията на населението за допълващо образование. Работата в мрежа му дава възможност за разширен достъп до експерти, опит, практики, система за валидиране. За да е ефективна, подобна партньорска мрежа трябва да включва: местната власт, която да утвърждава през местни политики образователната функция на читалището; университети, изследователските институти и други обучителни структури, които да гарантират качеството на обучението и възможността за валидирането му; бизнеса, като заявител на нужди от квалификация; медиите, като друг канал за утвърждаване на съвременния обучителен профил на читалището.

Възможността за работа в мрежа дава предимството на читалището да има достъп до изпреварваща информация и да реагира изпреварващо спрямо потребностите на региона. Партньорството му осигурява легитимен достъп до потребителите на обучителни услуги, до преподаватели, учебни програми, ползване на сертифициращата система на образователните институти. Включването му в мрежа увеличава, от една страна, авторитета му на обучаваща организация, а от друга – потенциала му да подбужда, да създава интерес и среда за личностно развитие.

Второ, читалището може да надгражда потенциала си за широко достъпни образователни услуги. То е публична структура и няма частен интерес. По

своите характеристики работи в полза на обществения интерес и предоставя свободен достъп на всички заинтересовани до услугите, които предлага, включително и в сферата на неформалното образование. Това го отличава от бизнес структурите и същевременно го прави техен добър партньор в процесите на местно развитие и оживяване на територията.

Трето, читалището има характеристики на институционален и социален посредник, явяващ се свързващо звено между интересите на местните предприемачи и нуждите от квалификация в региона, както и между потребителя и доставчика на образователни услуги. Посредническата функция би запълнила дефицита между наличния местен ресурс и перспективите за развитие на населеното място, базирани на реални възможности за инициативи на населението за трудова реализация и осигуряване на доходи.

Четвърто, на основата на заявен интерес към развитието на региона читалището може да формира мотивация за учене и квалификация, основаваща се на ценности и цели. В културната си карта то носи характеристиките на ценностна организация, способна да възпитава и формира нова култура.

Пето, чрез неформалното образование то има потенциала да стимулира предприемаческо поведение, нови трудови умения и проактивност.

Шесто, читалището разполага с уникалния ресурс да трансформира първичната потребност от общуване в образователна. По този начин то може да въздейства на населението, като издига общото културно и образователно ниво на местната общност. То може да влияе върху възпитанието на децата и младежите и в известен смисъл да поема ролята на семейството по отношение на традиционната култура, патриотичното възпитание и ценностното формиране на децата и младежите.

Реализацията на този разностранен потенциал среща немалки трудности както сред самите читалища, така и в средата. Загубата на авторитет, свиване на обхвата на дейности поради дублиращи политики, игнориращи потенциала на читалището в сферата на образованието, демографските и миграционните процеси водят, особено в по-малките населени места, до загуба на човешки квалифициран ресурс както за развитието на населеното място, така и на самите читалища.

В заключение, резултатите от проведеното в продължение на 10 години изследване извеждат уникалния ресурс на читалищата за повишаване на образователното и културно равнище на населението, както и факта, че то все още не е реализирало напълно своя потенциал за неформално образование. Разгръщането на този потенциал е пряка функция от идентифициране на реални обучителни и квалификационни потребности на местното население, прилагане на иновативни форми на обучение и създаване на мотивация у деца и възрастни за повишаване на личностното им развитие.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Лисичкова, Е. & team (2014). Читалищата като средища за развитие на общностите в селските райони, Доклад, тематична група 7, Национална селска мрежа, 2014 – Собствена информация.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Gavrilova, R., Daskalova, K., Aleksandrov, H., Kirilov, I., Chichek, R. & Lisichkova, E. (2000). *Chitalishtata v Balgariya – minalo, nastoyashte, badeshte*. Sofia: NIB-A Konsult [Гаврилова, Р., Даскалова, К., Александров, Х., Кирилов, И., Чичек, Р. & Лисичкова, Е. (2000). *Читалищата в България – минало, настояще, бъдеще*. София: НИБ-А Консулт].
- Peteva, S. (2003). *Razvitie na obshtnosti*. Sofia: NIB-A Konsult [Петева, С. (2003). *Развитие на общности*. София: НИБ-А Консулт].
- Prigozhin, I. & Stengers, I. (1989). *Novata vrazka*. Sofia: Nauka i izkustvo [Пригожин, И. & Стенгерс, И. (1989). *Новата връзка*. София: Наука и изкуство].
- Tsoneva, P. (2017). *Tendentsii v razvitiето na chitalishtnoto obrazovanie v Balgariya 1878 – 1944*. Sofia: Kliment Ohridski [Цонева, П. (2017). *Тенденции в развитието на читалищното образование в България 1878 – 1944*. София: Климент Охридски].

THE CAPACITY OF BULGARIAN HOUSE FOR EDUCATION AND CULTURE FOR NON-FORMAL EDUCATION: REAL AND POTENTIAL RESOURCE

Abstract. The article is aimed at analyzing the capacity, potential and resources of the Bulgarian house for education and culture – traditional cultural and educational community centre, for additional education of children and adults, leisure activities and animation. The opportunities for strengthening its potential of a social mediator will be considered, as well as the necessity of building its capacity to meet local learning needs through innovative forms of education. The analysis is based on the capacity of the Bulgarian house for education and culture to: identify local educational needs; motivate for non-formal learning and education; carry out innovative educational forms for children and adults; provide facilities and appropriate training environment; build partnership networks; transform social into educational needs.

✉ **Ms. Emilia Lisichkova, PhD student**
Bulgarian Academy of Sciences
Sofia, Bulgaria
E-mail: e.lisichkova@agora-bg.org